

MANTIK VE DİL*

Araştırma Makalesi

Ali Durusoy**

Makale Geliş: 17.03.2020

Makale Kabul: 05.05.2020

Öz

Konuşmak insanın en temel özelliğidir ve kişiler arasında gerçekleşir. İnsanlar dil sayesinde toplum olurlar. Dil aynı zamanda iletişim aracı olarak da tanımlanabilir. Bu iletişim ses yoluyla iki veya daha fazla birey arasında gerçekleşir. Konuşan dinleyene bir anlamı (ma'nâ) iletir; dinleyen konuşanın konuşmasından bir şey anlar (meffhum). Konuşan ile dinleyen aynı anlam üzerine konduklarında anlaşma meydana gelir. Aksi takdirde anlaşmazlık olur. Dil ile iletilen bir bilgi veya istektir. Dolayısıyla konuşmak bir bilgi veya bir istek alışverişidir. İnsan bilmediği bir şeyi talep etmeyeceği için dilsel iletişimde temel olan bilgidir. Dilin iyi kullanımı sağlıklı bir bilgi ve istek akışını gerçekleştirir. Bu durum dil üzerinden toplumun mutlu olması anlamına gelir. Bu itibarla dil toplumu kuşatan ve toplumun içinde eğitim-öğretim gördüğü bir okul gibidir. Kısacası dil toplumun okuludur. Başka deyişle dil toplumun evidir. Toplum sağlıklı olmak istiyor ise kendi evine iyi bakmalı, onu iyi kullanmalıdır. Aslında her konuşma bir öğrenme ve öğretme faaliyetidir. Toplum içinde dil yoluyla herkes herkese bir şey öğretir ve herkes herkesten bir şey öğrenir. Bilgi edinmenin kendine özgü kuralları vardır. Ayrıca konuşmanın da kendine özgü kuralları vardır. Bilgi düşünme ile kazanıldığı için düşünmenin yasalarını inceleyen bilim mantık; konuşmanın yasalarını inceleyen bilim gramerdir. Dilbilim ile mantık birbirinin aynısı olmamakla birlikte bilgi dil ile iletildiği, öğrenme ve öğretme dil ile gerçekleştiği için mantıkçının, mantığı anlattığı dilin mantığını bilmesi zorunludur. Mantıkçı kullandığı dilin mantığını göz önüne almalıdır.

Anahtar Kelimeler: Dilbilim, mantık, bilim, eğitim ve öğretim.

* Bu makale, 08 Mayıs 2010'da Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin düzenlediği II. Mantık Anabilim Dalları Tanışma ve Danışma Toplantısında yapılan konuşmanın geliştirilmesinden oluşmuştur.

** Prof Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Mantık Ana Bilim Dalı, adurusoy@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4409-0995.

Atıf için; Ali Durusoy, "Mantık ve Dil", *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 6, sy. 1 (2020): 253-270, DOI: <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2020.6.1.06>

Logic and Language

Abstract

Speaking is the basic feature of man and occurs between individuals. Individuals become a community via language. Language can also be defined as a means of communication. This communication occurs between individuals through sound. The speaker transmits a meaning (ma'nā) to the listener; he understands something from the speech of the speaker (mafhum). Communication occurs when the speaker and the listener commune with the same meaning. It is a knowledge or a request, transmitted by language. So speaking is an exchange of knowledge or request. Since a person will not demand anything he does not know, the foundation of linguistic communication is knowledge. Good use of language ensures a healthy flow of information and requests. This means that the community is happy through language. In this respect, language is like a school encompassing the community and in which the community is educated. Shortly, language is a school of a community, i.e. the home of a community. If the community wants to be healthy, they should notice their home and use it well. In fact, every speech is an activity of learning and teaching. Acquisition of knowledge and speaking have their own rules. The science of the laws of thinking which brings knowledge is logic; the science of the laws of speech is grammar. Although linguistics and logic are not identical, since the knowledge is transmitted through language, and learning and teaching occurs through the language, the logician must know the logic of the language of society where he teaches logic.

Keywords: Linguistics, logic, science, education.

GİRİŞ

Öyle sanıyorum ki üzerinde konuşulması ve yazılması en zor iki alan vardır. Bunlardan biri dil, diğeri değerdir. Zira dil olmadan dilin dışına çıkıp dilin üzerinde konuşmak veya değer yüklü olmaksızın değer üzerinde açıklama yapmak neredeyse imkânsız gibidir.

İmdi bu zorluğa kısaca değindikten ve mantıkta mantığın dili sorununu ele almadan önce konumuza temel olmak üzere dil ile ilgili bazı açıklamalar yapmamız gerekir. Buna göre önce insanın konuşan yani bir dil varlığı olduğunun apaçık bir gerçek olduğunu söylememiz

gerekir. Ne var ki bir dilin (*lügat*) ortaya çıkması için insanın konuşan yani konuşabilir olması veya konuşma yetisine sahip olması yeterli değildir. Dilin (*lisân*) varlık nedeni insanın toplumsal bir varlık olmasıdır. Dolayısıyla toplumdan yalıtılmış bir birey için tek başına ona özgü bir dilden söz edilemez. Dil bir iletişim aracı olduğu için o mutlaka bir toplum içinde tezahür eder. Bir toplum içinde var olur. Bu itibarla da dil, bir bireyin dili değil, bir toplumun dilidir. Dahası dil aynı zamanda bir toplumun adıdır da.¹

Bir başka açıdan toplum dil içinde eğitim öğretim yapılan büyük bir okuldur. Dillerini iyi kullanan toplumların iletişimi doğru ve sağlıklı olduğu için diğerlerine göre daha mutludurlar. Dolayısıyla her konuşma bir çeşit öğrenme ve öğretme eylemidir. Her konuşmada mutlaka bir bilgi alışverişi söz konusudur. Dilin gelişmesine, dolayısıyla bireylerin toplumsallaşmasına en önemli katkıyı sağlayan yazma ve okuma faaliyeti; aynı zamanda bir öğrenme ve öğretme faaliyetidir. Yazı, dili kalıcı ve kuralcı kıldığı gibi, iletişimin sağlıklı ve derinlikli olmasını da sağlamaktadır.²

En genel anlamda dilin bir iletişim aracı olduğunu söyledik. Öyle ise dil ile iletilen şey nedir? Kısaca söylemek gerekirse dil ile iletilen şeyler, bir bilgi (*haber*) veya bir istektir (*taleb*).³ Ama unutmayalım ki temelde yer alan bilgidir. Zira insan bilmediği bir şeyi

¹ Dilin doğuşu ve gelişimi için yapılan geniş bir yorum için bkz. el-Fârâbî, *Harfler Kitabı: Kitâbu'l-Hurûf*, Çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 165-173. Ayrıca bkz. el-Fârâbî, *Kitâbu Ârâi Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, neşreden. Albert Nader (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1986), 155.

² Mustafa Yeşil, *Fârâbî ve Quine'da Dil, Anlam ve Doğruluk*, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019), 39-41.

³ el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, neşreden. Abdullah Mahmûd, Muhammed Ömer (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 36.

isteyemez.⁴ Şu halde insanın konuşan olması, bilen olmasının; dil bağlamında ise öğrenen ve öğreten olmasının bir gereği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dilde bilgi (*ilim*) ileten ve iletilen açısından ele alındığında anlam (*mâ'nâ*) adını almaktadır. Demek ki anlam; konuşanın dinleyene dil yoluyla ilettiği bir bilgidir. Buna göre sağlıklı bir konuşma, konuşan ve dinleyenin aynı anlam üzerine konmaları sonucunda meydana gelir. Başka deyişle konuşanın anlattığı (*mâ'nâ*), dinleyenin anladığı ile (*mefhûm*) örtüşürse sağlıklı bir konuşma meydana gelir; yani konuşanlar arasında anlaşma sağlanmış olur.

Anlamı iletmek için insan doğasına verilen en uygun ve en kullanışlı araç, sestir (*savt*). Sesin dışında insan birtakım el-kol ve benzeri işaretler ile bu iletişimi dar anlamda sağlasa bile, bu tarz bir iletişim hem yorucu hem de pek kullanışlı değildir. Şu halde dil için en kullanışlı ve insanı yormayan iletişim aracı sestir⁵.

Dilin temelinde önemli bir yer tutan sesi; “işitme yetimizle işittiğimiz şey” diye tanımlayabiliriz. Yine ses de kendi içinde “kesiti (*makta'*) olan” ve “kesiti olmayan” diye ikiye ayrılır. Kesitlere ayrılabilen sese sözcük (*lafiz*) denilmektedir. Şu halde sözcük bir sestir ama her ses bir sözcük değildir. Sözcüğün en küçük birimine ise sesçik (*harf*) denilir. Şu halde sözcük sesçiklerden meydana gelir. Ama bazen tek bir sesçik de, bir sözcük işlevini görür. Sesli (*musavvita*) ve sessiz (*gayru musavvita*) olarak ikiye ayrılan sesçikler, bir dilin alfabesini oluşturur. Sözcükler de bir anlamı iletip

⁴ Ebû Mansûr el-Hasen b. Yûsuf el- Mutahhar el-Allâme el-Hillî, *el-Kavâidu'l-celiyye fî şerhi'r-risâleti's-şemsiyye* (Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1412), s. 182.

⁵ İbn Sînâ, *eş-Şifâ, et-Tabîyyât, en-Nefs*, neşreden. G. Anawati, S. Zayid (Kahire, 1985), 182.

iletmemesine göre anlamlı (*dâll*) ve anlamsız (*gayru dâll*) olarak ikiye ayrılır. Şu halde anlam bir sözcükle iletilir ama her sözcük anlamlı değildir. Demek ki dilin en küçük anlamlı birimi sözcüklerdir. Fakat bir anlamı bir başkasına iletirken sözcükleri rastgele kullanamayız. Belli bir düzene göre sözcüklerden anlamlı bütünler oluşturarak bir iletişimi gerçekleştiririz. İşte bu iki veya daha çok sözcükten oluşan anlamlı yapılara veya dizilere söz (*kavl*) adı verilmektedir. Bu durumda iletişim veya anlaşma gerçek anlamda sözler ile yapılır. Nitekim yukarıda sözünü ettiğimiz iletilenin bilgi ve istek olarak ikiye ayrılması da sözler için geçerlidir.⁶

Şu halde bir iletişim aracı olarak tanımladığımız dil; sesçik, sözcük ve sözlerden oluşan karmaşık bir yapının adıdır. Dil ile iletilen anlam veya bilgi, dil ile bir başkasına iletilmeden önce insanın zihninde (*fi'n-nefs*) bulunmaktadır. Zira insan, kendi zihninde bulunmayan bir şeyi bir başkasına iletmez. Bu durumda insan, zihnindeki bilgileri veya anlamları bir başkasına iletmek için onları gösteren ve onların yerine geçen sözcükler üretip bu sözcüklerden bir söz yaparak başkalarına iletir veya aynı yolla başkalarının kendisine ilettiği anlamları anlar.

Burada şunu da belirtmeliyiz ki zihindeki bir anlama bir sözcük bulma iradidir (*bi'l-vaz'*) ve bu sözcüğün bu anlam için uygun olup olmaması o dildeki kullanımına (*isti'mâl*) bağlıdır. Bunun herhangi bir dilde pek çok örneğini bulmak mümkündür. İşte buradan hareketle dilin bu boyutunun iradî olduğunu söyleyebiliriz. Ama bir

⁶ el-Fârâbî, *Şerhu'l-Fârâbî li-Kitâbi Aristûtâlis fi'l-İbâre*, nşr. W. Kutch, s. Marrow, Dâru'l-Meşrik, 1986, s. 48-52; "Kitâbu'l-İbâre", *el-Mantık inde'l-Fârâbî* içinde, nşr. Refik el-Acem, Dâru'l-Meşrik, Beyrut, 1986, s. 133.

dilin sözcük değil de söz yapısının iradi olduğunu ve bunun bir dil içinde örneklerinin bulunabileceğini söylemek oldukça zordur.⁷

Öte yandan zihindeki bilgi veya anlamlar, tüm insan türü için aynı olmakla birlikte insanların iletişim için kullandıkları dillerin aynı olmadığı da bir gerçektir. Belki de bu durum dilin kaynağının irâdî olduğu görüşünü desteklemektedir. Aynı şekilde dilin göstergesi olan yazının da irâdî olduğu daha açık bir gerçekliktir. Şu halde anlamlar veya bilgiler ve bu anlamların gösterdiği şeyler, tüm insanlar için bir ve aynı olmakla birlikte diller ve bu diller için kullanılan yazılar çoktur. Bugün yeryüzünde yüzlerce dilin var olduğu nesnel bir gerçektir.⁸

İnsan iradesinin dile etki etmesi itibariyle hiçbir dil diğerinden daha üstün veya diğerine göre kutsal değildir. Aynı durum dilin göstergesi olan yazılar için de geçerlidir. Ancak şunu söyleyebiliriz ki bir dil, bir başka dile göre -bu, yazı için de geçerlidir- daha kullanışlı veya daha çok gelişmiş olabilir.

Daha önce de söylediğimiz gibi zihindeki şey dil ile iletilen olması bakımından anlam (*ma'nâ*) zihinde ona sahip olan için bir nesneyi göstermesi bakımından bilgidir (*ilim*).

İşte zihindeki bu bilgileri de kendi içinde gündelik veya sağduyu bilgisi ile bilimsel bilgi olmak üzere ikiye ayırabiliriz. Bilimsel bilgiyi sağduyu bilgisinden ayıran, özellikle, onun bilinçli olarak, belli bir yöntemle kazanılmış olması, bilinenin neliğine (*tasavvur*) ve nedenine (*tasdîk*) ilişkin bir bilgi olmasıdır. Sağduyu

⁷ el-Fârâbî, *Şerhu'l-Fârâbî li-Kitâbi Aristûtâlis fi'l-İbâre*, s. 31; el-Fârâbî, *Kitâbu'l-Elfâzi'l-Müsta'mele fi'l-Mantık: Mantıkta Kullanılan Lafızlar*, metin ve çeviri: Yaşar Aydın, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 17-18; İbn Sînâ, *eş-Şifâ, et-Tabüyyât, en-Nefs*, s. 182.

⁸ el-Fârâbî, *Şerhu'l-Fârâbî li-Kitâbi Aristûtâlis fi'l-İbâre*, s. 24 vd.

bilgisi, bilimsel bilginin bir adım öncesi ve bizim gündelik hayatımızın büyük bir kısmını düzenleyen bilgidir

Bilinçli olarak belli bir konuya yönelik olan bilimsel bilgi, belli bir uzmanlığı ve çabayı gerektiren ama toplumun her kesiminin araştırmak, öğrenmek ve öğretmek zorunda olmadığı bir bilgidir. Bilginin bu şekilde kendi içinde ikiye ayrılması, toplumu da kendi içinde avam ve havas olarak ikiye ayırır. (Eski dilde bu ayırım karabaşlar ve akbaşlar şeklindeydi)

Ayrıca bilimsel bilginin, ilgili alanın bilim adamları arasında kullanılan kendine özgü bir dili vardır. Bu durum aynı zamanda bilgide olduğu gibi dilde de gündelik dil ve bilim dili ayrımının yapılmasına neden olmuştur. Öte yandan bilim dili gündelik dilden tamamen kopuk bir dil de değildir. Hiç değilse gündelik dilin söz dizimi ile bilim dilinin söz dizimi yapı bakımından aynıdır.⁹

Aynı şekilde her bilimin kendine özgü bir dili olduğu gibi sadece o bilim dalının uzmanlarının kullandığı o bilime özgü bir de yazısı vardır. Örneğin sayıbilimdeki sayıları gösteren rakamlar, toplama, çarpma, bölme işaretleri, ölçü bilimdeki alanı, hacmi, büyüklüğü gösteren nokta, çizgi, kare, üçgen, silindir, küp ve benzerleri gibi, yerbilimde kullanılan haritalar, grafikler gibi. Nasıl ki bilim dili, gündelik dilin içinden çıkıp ondan bütünüyle kopuk değilse, her bilimin kendine özgü özel yazısı da genel ve gündelik dilin yazısından büsbütün kopmuş ve yalıtılmış sayılamaz.

Kuşkusuz bilim dili, sözcükler düzeyinde bilim adamlarının kendi aralarında kullandıkları özel bir dildir. Bilim dilinde sözcükler

⁹ Gündelik dil ve bilim dilinin inşası ile avam-havass ayrımı ve ilişkisine dair ayrıntılı bilgi için bkz. el-Fârâbî, *Harfler Kitabı: Kitâbu'l-Hurûf*, s. 153-159, 173-185.

ilgili bilim dalının deyimlerine ve zihindeki anlamlar da ilgili bilim dalının kavramlarına dönüşür. İşte bu itibarla bilim dili, gündelik dilden büsbütün ayrı ve gündelik dilden kopmuş bir dil de değildir. Tarihte bir dil içinde gündelik dil ile bilim dilinin birbirinden büsbütün ayrı olduğu bir örnek söz konusu değildir, olacağını da sanmıyorum. Bilimsel bilgi sağduyu bilgisinin içinden çıkıp geldiği gibi, bilim dili de gündelik dilin sözcüklerinin bilimsel dile taşınmasıyla (*menkûl*) kurulur. Kısacası gündelik dilin sözcükleri, ilgili alanın uzmanları tarafından ele alınarak kendi algıladıkları ve buldukları gerçeklikleri anlatmak için özel bir dil konumuna getirilir.¹⁰

Yeniden söylemek gerekirse mantık açısından, sözcükler düzeyindeki bu özel dile, ilgili bilim alanının deyimleri ve kavramları denilir. İlgili alanın uzmanları kendi aralarında, bu alanla ilgili iletişim kurmak istediklerinde bu dili kullanırlar.

Şimdi tam da yeri gelmişken söyleyelim ki mantığın tanım konusu bize bilim dilinin nasıl kurulacağını gösterir. Kısaca mantığın tanım (*hadd*) ve betim (*resm*) yapmayı öğretmedeki amacı, bilim dilinin nasıl inşa edileceğini öğretmektir. Mantık tanım bahsinde bize, hangi bilim dalı olursa olsun kavramlar ve deyimler üzerinden bir dili oluşturmanın değişmez tarzı budur der. Mantık bize gündelik dilin sözcüklerinin bilimsel dilin deyimlerine nasıl dönüştüğünü gösterir.

Dolayısıyla bu bağlamda gündelik dilde herhangi bir sözcüğün gösterdiği anlamı, ilgili bilim dalı uzmanının kavraması ve anlamasıyla sıradan bir insanın kavraması ve anlaması aynı olamaz.

¹⁰ Bilimsel kavramların nasıl ihtira edildiğine Fârâbî'nin *Kitâbu'l-Hurûf*'ta *inne, hattâ, şey, mevcûd, mekûlât, ma'kûlât, zât* ve benzeri sözcüklere ilişkin açıklamaları iyi bir örnektir; bkz. el-Fârâbî, *Harfler Kitabı: Kitâbu'l-Hurûf*, s. 1-151.

Sözgelimi gündelik konuşmalarımızda kullandığımız bilgi ve bilim gibi sözcüklerin gösterdiği anlamı herhangi sıradan bir insanın kavraması ile bir mantıkçının kavraması aynı düzeyde midir? Şüphesiz değildir. Bilgi nedir denildiğinde sıradan insanın söyleyeceği çok az şey varken, mantıkçının bilgiye ilişkin söyleyeceği pek çok şey vardır. Sıradan insan bu soruyu şöyle böyle geçiştirirken mantıkçı bu soruya açık seçik bir cevap bulmaya çalışır. Ama her ikisinin de ortak tarafı aynı sözcüğü kullanıyor olmalarıdır. Ama sözcüğün gündelik dildeki anlamıyla veya bilimsel deyimiyile yani sözcüğün sözcük anlamıyla deyim anlamı birbirinden büsbütün kopuk değildir. İşte bu yüzden mantığın ve dolayısıyla bilimin kurucusu Aristoteles “İsimler, örtük tanımlardır” dememiş miydi?

Herhangi bir bilim alanının âlimleri, kendi aralarında ve öğrencileri ile sağlıklı bir iletişim kurabilmeleri için, tıpkı gündelik dilin sözcükleri için hazırlanan sözlüklerde olduğu gibi, alanlarıyla ilgili birtakım özel sözlükler de hazırlamışlardır. İşte bu sözlükler, ilgili bilim dalında kullanılan deyimlerin tanımlarını içerirler ve “tıp deyimleri sözlüğü”, “felsefe deyimleri sözlüğü” gibi ilgili bilim dalının adını alırlar. İlgili bilim alanının bir metni okunurken anlaşılmayan bir deyim olduğunda bu gibi sözlüklere bakılır.

Öte yandan tarihî açıdan baktığımızda ise gündelik bilgiden bilimsel bilgiye geçiş tüm dillerde eş zamanlı olarak başlamamıştır. Bazı diller bu konuda diğerlerini öncelemiştir. Başka bir deyişle bazı milletler bilimsel çalışmaya diğerlerinden daha önce başlamıştır. Bu milletlerin dilleri, ötekilerin dillerine göre bilim dili olmuş veya öyle kabul edilmiştir. Diğerleri için bir örnek oluşturmuşlardır.

Bu durumda bilim yapmada zamanca geç kalmış olan milletler, bilim yapmak istediklerinde doğal olarak bu konuda deneyimi olan milletlerin deneyim ve birikiminden yararlanma yolunu seçmişler ve böylece aradaki açığı kısa zamanda kapatmak istemişlerdir. İşte bu durum yani bir milletin başka bir milletin bilim yapma etkinliğinden yararlanma isteği ya bilimin yapıldığı dilden kendi diline çeviri yapmayı veya bilimin yapıldığı dili ödünç alarak o dili, kendi dili imiş gibi öğrenerek bilim yapmayı zorunlu kılmıştır. Tarihte bu her iki durumun da örneğini görmek mümkündür.¹¹ Ancak burada yalnızca şu ayrıma dikkat çekmek isterim. Bir dili öğrenmek ile bir dilde öğrenmek, öğretmek ve araştırma yapmak aynı şeyler değildir.

Konumuzla ilgili olarak Türkçe söz konusu olduğunda ise dünyanın en eski ve en çok konuşulan dilleri arasına girmesine rağmen onun bilim dili olması konusundaki tarihi oldukça geçtir. Bu itibarla Türkçe hala bilim dili olup olmamanın sıkıntılarını yaşamaktadır. Çok az da olsa bu konu bazı kimselerce hala tartışmalıdır.

Bize göre Türkçenin bilim dili olma süreci daha önce bazı girişimler olmakla birlikte kurumsal ve düzenli olarak on dokuzuncu yüzyıldan itibaren başlamıştır denilebilir. Türkçenin bilim dili olma sürecine en büyük katkıyı artarak süregelen doğu ve batı dillerinden ilmi ve felsefi metinlerin Türkçeye çevrilmesi sağlamıştır. Bu çevirilerin Türkçenin bilim dili olmasındaki önemi ve katkısı şüphesiz görmezlikten gelinemez. Şüphesiz bu çeviri işinde en büyük zorluk bilimsel deyimlerin ve kavramların Türkçede karşılanmasıdır. Burada

¹¹ Yunancadan Arapçaya bilimin intikali sırasında Arapça bilimsel kavramların oluşturulmasına ilişkin ilginç bir yorum için bkz. el-Fârâbî, *Harfler Kitabı: Kitâbu'l-Hurûf*, s. 197-205.

çevirmenler başlıca iki yol izlemektedirler. Ya deyimleri olduğu gibi o dilden telaffuzuyla bazen de yazılışı ile birlikte Türkçeye aktarmaktadırlar veya onlara Türkçe uygun bir karşılık bulmaya çalışmaktadırlar. Her iki tutum da birtakım tartışmaları beraberinde getirmektedir. Ama burada bu tartışmalara girmek istemiyorum.¹²

Ancak birkaç hususa dikkati çekmek istiyorum. Bir dil salt bir dil olmanın ötesinde bir dünya görüşünü de temsil eder. Bu itibarla batı (Hristiyan) dillerinden yapılan çevirilerle klasik Arapçadan yapılan çeviriler ve Osmanlıcadan yapılan sadeleştirmeleri aynı düzeyde değerlendirmemek gerektiğini düşünüyorum. Eğer çeviri sırasında bir deyime tam Türkçe bir karşılık önerilemiyorsa Arapça-Osmanlıcadan bir karşılık verilmesi veya varsa asıllarının korunmasının tarihi ve milli bir gereklilik olduğunu düşünüyorum. Sözgelimi “sembolik mantık” yerine eğer bir karşılık bulamamışsak Salih Zeki'nin yaptığı gibi “işârî mantık” demeyi tercih edelim. “Örnekleme”nin yerine “analoji”yi kullanmaktansa “temsil”i kullanmayı tercih etmeliyiz. Zira bu deyimlerin salt birer mantık deyimleri olmanın ötesinde dînî (İslâmî) çağrışımları da vardır. Batı dillerinden gelen deyimlerin dînî çağrışımlarının olmadığını iddia edemeyiz.

Ayrıca bir dilde salt çevirilerle de bilimsel süreç başlatılamaz. Çeviriler gerekli ama yeterli değildir. Çevrilen metinlerin önce anlaşılması sonra açıklanması, yorumlanması ve en sonunda da Türkçenin mantığına göre onların yeniden üretilmesi gerekir. Bu durumun en somut örneği, Arapçanın dokuzuncu ve onuncu yüzyıllarda bilim dili olma sürecindeki aşamalarında görülebilir.

¹² Bu konuda farklı bir yorum, öneri ve tartışma için bkz. Arda Denkel, *Bilginin Temelleri*, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 9-13.

Bütün bunlardan sonra, görevlerinden biri de bilim dilinin nasıl kurulacağını öğretmek olan mantığın durumuna gelince; ilk, orta ve özellikle yükseköğrenim kurumlarında mantık eğitim ve öğretimine yeterli önemin verildiğini ve gerekli ilginin gösterildiğini söyleyemeyiz. Ayrıca mantık alanında yapılan çok değerli ve önemli yayınlar olmakla birlikte yeterli nitelik ve nicelikte yayın yapıldığını iddia edemeyiz. Şu halde Türkçede mantık çalışmalarının önünde alması gereken daha çok uzun bir yol var.

Türkçede mantık eğitimi ve öğretimi yapıyorsa bu durum mantığın kendine özgü bir dilinin yani deyimlerinin var olduğu anlamına gelir. Ama bu dilin yani mantık deyimlerinin son biçimini aldığını, yani tüm mantıkçılar tarafından kabul edildiğini ve yetkinleştiğini söyleyebilir miyiz? Bu dilin tam yetkinleşmesi ve uzlaşmaya konu olması belki de uzunca bir süreç alabilir. Şüphesiz bu sürece çevirileri ve telifleri ile pek çok mantıkçı katkı yapacaktır. İşte bu aşamada telif ve çevirilerde bir kavram için Türkçe bir deyim önerirken benimsemediğimiz deyimleri kullanan yazarları eleştirmektense hoşgörülle karşılamalıyız. Unutmayalım ki ta en başta dildeki sözcüklerin ve bilimdeki deyimlerin irâdî olarak konulduklarını ve kullanımla da varlık kazandıklarını söylemiştik. Şu halde bir deyim üzerine zorlama yoluyla bir uzlaşma sağlamayı bırakıp işi doğal sürecine bırakmalıyız; en doğru yolun işi doğal sürecine bırakmak olduğunu düşünüyorum. Zaman içinde düşüncenin doğasına yatkın, söylenmesi kolay, tınısı kulağa hoş gelen sözcükler ve deyimler kalacak, diğerleri kendiliğinden elenip gidecektir.¹³ Örneğin

¹³ Bu makalenin yazarının İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-Tenbîhât*'ını Türkçeye çevirirken iktirânî ve istisnâî kıyas deyimleri için önerdiği "içkin ve seçkin kıyas"

Yunancadan Arapçaya ilk çevirilerin yapıldığı sıralarda tündengelim için “*câmi‘, tahlîl bi'l-aks, sillucismus*” deyimleri kullanılmış, fakat zaman içinde kıyas deyiminin kullanımı tercih edilmiştir.

Yazılan ve çevrilen metinlere baktığımızda bu konuda dört tutumun olduğunu söyleyebiliriz; 1) Arapçalarını olduğu gibi kullanmayı 2) Batı dillerindeki karşılıklarını aynen alıp kullanmayı 3) Olabildiğince Türkçe karşılık bulup kullanmayı tercih edenler ve 4) bir de bilinçsizce hepsini karmaşık olarak kullananların olduğunu söyleyebiliriz. Daha önce de söylediğim gibi benim kişisel görüşüm; Türkçeye girmiş ve artık Türkçenin bir sözcüğü haline gelmiş Arapça kökenli, Osmanlıca dediğimiz eski dilimizdeki deyimleri korumamız ve kullanmamızın köklerimizle olan bağı sürdürmemiz ve süreklilik düşüncesini diri tutmamız açısından dini, milli ve tarihi bir zorunluluk ve bir görev olduğu yönündedir. Örneğin (mesela) kesin doğru deyimini kullanalım ama ara sıra da olsa “yakîn” deyimini kullanmayı da ihmal etmeyelim. Çünkü bu deyim bize “Sana yakîn gelene dek Rabbine ibadet et”¹⁴ ayetini hatırlatır. Şu halde tarafsız gibi görünse de herhangi bir bilimde kullanılan deyimlerin çok derinden derine bir dünya görüşünü ima ettiklerini de unutmayalım.

Bütün bunlardan sonra konumuzla ilgili değilmiş gibi görünen ama aslında tam da mantıkçuları ilgilendiren bir konuya değinmeden geçmek istemiyorum. Bu konu ülkemizde hızla uygulanmaya konulan ve yaygınlaşan yabancı dilde veya dillerdeki eğitim öğretim meselesidir. Mantığın bir adının da talim ve mantıkçının da muallim

deyimleri söz konusu duruma iyi bir örnek olarak gösterilebilir; bkz. İbn Sînâ, *İşaretler ve Tembihler*, metin ve çeviri: Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 58.

¹⁴ Kur’ân-ı Kerîm, *Hicr Sûresi*, 15/99.

olduğunu hatırlarsak¹⁵ bu konunun neden mantıkla ilgili olduğunu hatırlarız. Burada üç neden ileri sürülebilir. 1) Türkçe bilim dili olmaya uygun ve elverişli olmadığı için yabancı dilde eğitim öğretim yapılmaktadır. 2) Çeviriler ile bilim dili inşa edilemeyeceği için olabilir veya 3) yeryüzünde tek bir dil var ve her millet bu dil ile eğitim öğretim yapmak zorunda kalmaktadır. Bütün bu ihtimaller ayrı ayrı değerlendirilebilir. Ama ben kendi adıma yeryüzünde tek bir bilim dili olduğuna ve o dili öğrenince bütün gerçekliklerin kapılarının bize aralanacağına inanacak kadar akıllı bir insan olduğumu söyleyemem.

SONUÇ

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Mantık eğitim-öğretimi ve araştırılması her dilde yapılabilir. Bu itibarla hiçbir dilin diğer bir dile ayrıcalığı ve üstünlüğü söz konusu olamaz. Yeter ki mantık eğitimi ve öğretiminin yapıldığı dilde o dilin kendine özgü mantığı ve yapısı göz önüne alınsın. Ama bu son sözümüzden mantığın bir dilbilim olduğu anlamı asla çıkarılmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Denkel, Arda. *Bilginin Temelleri*. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2011.
- el-Fârâbî. *Harfler Kitabı: Kitâbu'l-Hurûf*. Çeviren Ömer Türker. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2006.
- el-Fârâbî. *Kitâbu Ârâi Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*. Neşreden Albert Nader. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1986a.
- el-Fârâbî. *Kitâbu'l-Elfâzu'l-Müsta'mele fi'l-Mantık, Mantıkta Kullanılan Lafızlar*. Metin ve Çeviri Yaşar Aydın. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.

¹⁵ İbn Sînâ, eş-Şifâ'nın *Mantukiyât* bölümünün *Kıyâs* kitabında Aristoteles için *el-Muallimu'l-evvel*, *Organon* için *et-Ta'limü'l-evvel* adlarını kullanır.

- el-Fârâbî. “Kitâbu’l-İbâre”, içinde *el-Mantık inde’l-Fârâbî*. Neşreden Refik el-Acem. Beyrut: Dâru’l-Meşrik, 1986b.
- el-Fârâbî. *Şerhu’l-Fârâbî li-Kitâbi Aristûtâlis fi’l-İbâre*. Neşreden W. Kutch, s. Marrow. Beyrut: Dâru’l-Meşrik, 1986c.
- el-Gazzâlî. *el-Mustasfâ min İlmi’l-Usûl*. Neşreden Abdullah Mahmûd, Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1971.
- el-Hillî, Ebû Mansûr el-Hasen b. Yûsuf el- Mutahhar el-Allâme. *el-Kavâidu’l-celiyye fi şerhi’r-risâleti’ş-şemsiyye*. Kum: Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1412.
- İbn Sînâ. *İşaretler ve Tembihler*. Metin ve Çeviri Ali Durusoy, Muhittin Macit, Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- İbn Sînâ. *eş-Şifâ, et-Tabüyyât, en-Nefs*. Neşreden G. Anawati, S. Zayid. Kahire, 1985.
- Yeşil, Mustafa. *Fârâbî ve Quine’da Dil, Anlam ve Doğruluk*. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019.

EXTENDED SUMMARY LOGIC AND LANGUAGE

Writing and speaking on language is one of the most difficult issues, as also it seems in the field of values. Dwelling on out of language, talking about language is almost impossible.

After addressing this methodical difficulty regarding language, we should make some explanations about language. Initially, we should say that human being is a being who is able to talk. Moreover, it can be said that human is nothing but language. Nevertheless, language does not appear by only to be able to talk. Since language is a means of communication, it definitely appears in a society. Therefore, language is the language of a society, not of an individual.

In the context of the relationship between society and language, society is like an important school in where education is possible by language. A good usage of a language makes

communication accurate and healthy. This situation also makes society happier. Societies that do not use language well and have poor communication are likely to be unhappy. Indeed, every speech is a kind of teaching and learning action (ta'lim – ta'allum). Each conversation necessarily involves an exchange of information. Literacy activity that ensures language development and socialization of individuals is also an activity of learning and teaching. Writing not only makes the language permanent and prescriptive but also ensures that communication is healthy.

If language is a means of communication, what is the thing that is transferred by it? Things that are transmitted by language might be a knowledge (khabar) or a request (talab). Nevertheless, let's not forget that the basis of communication is knowledge ('ilm). Because a person cannot ask for something that he does not know. Therefore, since a person is able to talk, he also might be a subject of learning, requesting, teaching and learning.

The knowledge ('ilm) that a person who talks transmits to an auditor is called meaning (ma'nā) in language. Accordingly, a healthy speech occurs when an agent and an auditor are on the same meaning. If what an agent tells (ma'nā) and what an auditor understands (mafhūm) coincides (mutābık), an agreement is achieved between them. In reverse, there will not be an agreement at all.

The most appropriate and most useful tool given to human nature to convey the meaning is sound (savt). It is both unnatural and tiring to agree and speak with signs. Sign language is not useful and it is limited. The sound (savt) that forms the existence of the language is what is heard. Language (lisān, lughat) which is defined as a means of

communication among people, is a being of sound, but not every sound is a language.

On the other hand, both knowledge (al-‘ilm) and meaning (al-ma‘nā) is in the mind (fī al-nafs). While the knowledge and the meaning are the same for all people because of they are in the mind, the words and the statements that express what is in the mind and the inscriptions that immobilize these words and statements are not the same. At this point, the feature of the language that divides the human species to the nations within the genus of animal is revealed. The verbal structure of each language has its own logic. This settled structure is formed in the mind first, and then it becomes external with sound. It is the subject of logic to examine this structure formed between meanings or knowledge mentally. Nevertheless, this examination is not possible without language. Surely, neither linguistics is logic nor logic is linguistics, but a logician cannot succeed in the field of logic without knowing the logic of the language in which he studies. Therefore, a logician should consider the logic of the language in which he studies.

